

МЕТОДИКА ПРОФЕСІЙНО-ПСИХОЛОГІЧНОГО ВІДБОРУ КАНДИДАТІВ НА ПОСАДИ СУДДІВ

У статті вивчається та досліджується саме методика професійно-психологічного відбору кандидатів на посади суддів. Концепції соціально-біологічної сутності людини та співвідношення її вроджених і набутих якостей; властивості особистості, які формують її професійні здібності.

Ключові слова: професійно-психологічний відбір, суддя, кандидат на посаду судді, людина, професійна придатність, суддівська діяльність, функціональні обов'язки.

В статье изучается и исследуется именно методика профессионально-психологического отбора кандидатов на должности судей. Концепции социально-биологической сущности человека и соотношение ее врожденных и приобретенных качеств, свойства личности, которые формируют ее профессиональные способности.

Ключевые слова: профессионально-психологический отбор, судья, кандидат на должность судьи, человек, профессиональная пригодность, судейская деятельность, функциональные обязанности.

This paper examines and investigates it vocational and psychological methods of selecting judicial candidates. Concept of social and biological nature of man and the ratio of congenital and acquired qualities, personality characteristics that shape her professional abilities.

Key words: professional and psychological selection, judge, judicial candidates, people, professional competence, judicial activities, responsibilities.

Постановка задачі. Практична реалізація ефективного добору кадрів на суддівські посади є неможливою без розв'язання завдань розробки методики професійно-психологічного відбору кандидатів на посади суддів.

Науково обґрунтовані методи вимірювання індивідуальних відмінностей і схильності до успішного навчання та праці, до яких відносяться і сучасні психодіагностичні методи професійно-психологічного відбору (ППВ), виникли наприкінці XIX століття та пов'язані з ім'ям англійського науковця Ф. Гальтона.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Питання ППВ віддавна перебувають в полі зору вітчизняних та зарубіжних науковців. Дана проблема вивчалася протягом багатьох років такими українськими дослідниками як Є. А. Мілерян, В. М. Крайнюк, М. С. Корольчук, В. І. Барко, В. І. Кривуша.

Концепції соціально-біологічної сутності людини та співвідношення її вроджених і набутих якостей; властивості особистості, які формують її професійні здібності обґрунтовані в теоретичних та експериментальних працях російських науковців, зокрема, В. Д. Небиліцина, Б. Ф. Ломова, П.М. Манукяна, П. М. Пряникова, В. Л. Маришука та ін.

Метою даної статті є дослідження методика професійно-психологічного відбору кандидатів на посади суддів.

Виклад основного матеріалу. ППВ, який складається із соціально-психологічного дослідження особи та професійної психодіагностики, є ключовим етапом професійного добору. Як відомо, поняття професійного відбору включає систему професійно-діагностичного обстеження особи, спрямованого на визначення ступеня її придатності до окремих видів професійної діяльності. На першому етапі професійного відбору повинно здійснюватися соціально-правовий відбір, який полягає в перевірці відповідності кандидата визначеним формальним соціально-демографічним (вік, освіта тощо), правовим і моральним нормам (лояльність до обраної професії, відсутність негативних біографічних даних тощо). Цей етап здійснюється кадровими апаратами. На другому етапі професійного відбору проводять медичний відбір, що полягає у вивченні соматичного та психічного здоров'я кандидата. Він спрямований на виявлення явної або прихованої патології, яка може перешкоджати здійсненню професійної діяльності судді. Третім етапом професійного відбору є власне професійно-психологічний відбір, орієнтований на виявлення психопатології та визначення наявності професійно важливих якостей. Четвертим, завершальним, етапом професійного відбору є освітній (конкурсно-екзаменаційний) відбір.

Український дослідник М. В. Макаренко формує поняття професійного відбору як систему заходів, що дозволяють виявляти осіб, які за своїми індивідуальними якостями є найбільш придатними до навчання й подальшої професійної діяльності за конкретною спеціальністю. Інші вітчизняні науковці, зокрема, М. С. Корольчук та В. М. Крайнюк вважають, що показниками для проведення професійного відбору безумовно являються:

- екстремальні умови та складна діяльність;
- високі професійні вимоги;
- якщо є небезпека як для самого спеціаліста, так і оточуючих в результаті помилкових дій однієї людини (тобто висока соціальна, економічна та біологічна значимість помилки);
- якщо навчання дороге, складне, повинно проходити в стислі строки;
- якщо на практиці є спеціалісти, які відраховуються за професійною непридатністю або випускаються неповноцінні кадри.

Отже, як бачимо, професія судді відповідає вимозі професійного відбору практично за всіма переліченими вище ознаками.

Російський дослідник А. Г. Маклаков розглядає професійний добір як визначення вимог до людини, передбачених тією або іншою професією, й оцінка наявності у конкретній людини індивідуально-психологічних професійно важливих якостей, які дозволяють їй успішно освоювати та здійснювати цю діяльність. Його співвітчизник В. Самоукіна вказує, що професійний відбір – це система спеціальних процедур вивчення та оцінки професійної придатності людини до оволодіння відповідною професією або групою професій, досягнення в них відповідного рівня майстерності та успішного виконання професійних обов'язків у типових та нестандартних професійних ситуаціях.

Професійно-психологічний відбір перебуває у тісному зв'язку з проблемою професійної придатності, під якою розуміють наявність у кандидата комплексу знань, умінь й особистісних якостей, необхідних для виконання професійної діяльності відповідно до вимог щодо її ефективності. Професійна придатність визначається взаємодією комплексу індивідуальних характеристик особистості і самої діяльності, яка призводить до успіху або невдачі в професійній діяльності і відображається в показниках ефективності діяльності і задоволеності нею. Професійна придатність не дається людині з її народженням, вона формується у процесі навчання і наступної професійної діяльності за наявності позитивної мотивації. Отже, професійна придатність людини визначається співвідношенням вимог професії до індивідуальних особливостей людини. Вона також відображає стан, ступінь розвитку сукупності індивідуальних якостей людини (рис особистості), здібностей, мотивації, фізичного стану, професійної підготовленості тощо.

Таким чином, професійно-психологічний відбір (ППВ) кандидатів на посаду судді ми визначаємо як систему комплексних заходів, що дозволяють виявити осіб, найбільш придатних за своїми психологічними та психофізіологічними якостями до навчання у встановлений термін і успішної професійної діяльності за суддівською спеціальністю. Головним завданням професійно-психологічного відбору кандидатів на посаду судді є оцінка професійної придатності кандидата за психологічними та психофізіологічними показниками й проведення на цій основі довготривалого прогнозу ефективності його подальшої професійної діяльності.

До професійно-психологічного відбору кандидатів на посаду судді ми включаємо психологічний та психофізіологічний відбори. В основі психологічного відбору лежить оцінювання індивідуально-психічних особливостей кандидата на посаду судді з метою встановлення ступеня їх відповідності вимогам і специфіці суддівської діяльності. Психофізіологічний відбір включає діагностування якостей нервової системи, темпераменту, індивідуальних особливостей особистості кандидата на посаду судді та його психомоторики, емоційно-вольових якостей і рівня нервово-психічної стійкості.

В юридичній науці були спроби розробки методики професійно-психологічного відбору кандидатів на посади суддів. Проте, вони являли собою простий перелік професійно важливих якостей судді.

Так, наприклад, на думку російського дослідника В. Л. Васильєва, суддя повинен бути чуйним, емоційно стійким, вміти слухати, бути наділений загальною та спеціальною культурністю, володіти культурою письмової мови, глибоким знанням психології особистості. Слушною є думка іншого російського дослідника у сфері юридичної психології В. Чуфаровського, що суддівська діяльність є покликанням, а не службою. Автор вважає, що у професійній діяльності суддя реалізує свій загальний і соціальний інтелект, пам'ять, уяву, мислення, інтуїцію.

Як бачимо, більшість учених методика професійно-психологічного відбору кандидатів на посаду судді зводять до переліку професійно важливих якостей особистості. Недоліком подібного підходу, на нашу думку, є необґрунтованість певних якостей і здібностей особистості як результат відсутності аналізу професійної діяльності судді.

На наше переконання, в основу розробки методики професійно-психологічного відбору кандидатів на посади суддів повинно бути покладене встановлення вимог до індивідуальних психологічних особливостей суддів, яке є можливим лише на підставі ґрунтовного аналізу суддівської діяльності. На цьому етапі вимоги до психологічних особливостей суддів повинні бути сформульовані в термінах вимірюваних властивостей. Важливим є виділення не тільки самих психологічних якостей, але й рівня їх розвитку, необхідного й прийняттого для даної спеціальності. Підсумком цього повинен стати перелік вимірюваних властивостей із вказівкою їх необхідного рівня розвитку. Важливе значення для розробки методики професійно-психологічного відбору кандидатів на посади суддів має також оцінка їх актуального психічного (психологічного) стану, як заходу функціональних резервів психічних функцій і емоційно-вольової сфери, а також оцінка біологічного віку, як психосоматичного ресурсу й показника нервово-психічного виснаження.

Отже, розробка й обґрунтування методики професійно-психологічного відбору кандидатів на посади суддів повинна базуватися на вивченні професійної діяльності судді, що включає виявлення психологічних

особливостей такої діяльності й обґрунтування комплексу професійно важливих психологічних якостей. Ми визначаємо наступні цілі методики ППВ кандидатів на посаду судді:

- визначення придатності кандидатів на посаду судді за рівнем загальноосвітньої і професійної підготовленості;
- оцінювання індивідуально-психічних, професійно важливих якостей і рівня здібностей кандидатів на посаду судді;
- забезпечення раціонального розподілу кандидатів на посаду суддів у судах загальної юрисдикції, який дозволить вибрати з групи кандидатів на посади суддів у судах загальної юрисдикції тих фахівців, від яких можна очікувати з найбільшою ймовірністю успішного виконання функціональних обов'язків за майбутньою професією (фахом);
- прогнозування ефективності їх спеціальної навчальної підготовки й подальшої професійної діяльності.

У практичній розробці методичних прийомів ППВ кандидатів на посаду суддів і проведенні досліджень необхідно керуватися ґрунтовними принципами, що визначають загальний підхід до аналізу індивідуально-психічних особливостей та організації заходів відбору кандидатів на посаду суддів.

Основним принципом, що визначає вирішення проблем психодіагностики, є суб'єктно-діяльнісний підхід до діагностування індивідуально-психічних явищ, професійно-важливих та інших рис і характеристик майбутнього судді. Відповідно до цього принципу, сутність суб'єкта майбутньої суддівської діяльності зводиться до різноманітних характеристик його діяльності.

Ще один важливий принцип ППВ – це принцип комплексного, системного підходу до оцінювання індивідуально-психічних особливостей і професійно-важливих якостей майбутніх суддів. Усебічний аналіз властивостей, якостей, рис і характеристик кандидатів, який включає соціально-психологічне вивчення та психофізіологічне обстеження, дозволяє підвищувати достовірність і вірогідність прогнозу їх професійної успішності за рахунок можливості компенсації недостатньо розвинутих властивостей іншими позитивно розвинутими психологічними особливостями.

Комплексний підхід вимагає також вивчення особливостей компенсації окремих професійно важливих якостей і функцій, їх взаємозв'язків, мінливості й динамічності. Ці властивості визначають можливості індивідуального пристосування до конкретної трудової діяльності, в процесі якої виробляється індивідуальний стиль. Крім того, необхідний багаторівневий підхід, відповідно до якого оцінці підлягають основні підструктури (компоненти) структури особистості – мотиваційні, емоційно-вольові, характерологічні, інтелектуальні, типологічні, регуляторні тощо.

Важливим є уявлення про розвиток індивідуально-психологічних властивостей та якостей особистості судді, який відбувається у процесі навчання і виконання функціональних обов'язків. У зв'язку з цим їх оцінювання необхідно періодично повторювати через певні проміжки часу, у які відбуваються значущі впливи на особистість судді. Ця вимога складає зміст принципу динамічності (продовгованості) ППВ.

Результати психологічного обстеження суттєво доповнюють інформацію про індивідуально-психологічні особливості суддів, що одержують за допомогою традиційних методів – бесіди, спостереження, аналізу документів тощо. Ці дані необхідно використовувати не тільки з метою відбору, але й для вдосконалення професійної діяльності майбутніх суддів. У цьому виявляються вимоги принципу активності відбору.

Ці важливі методичні положення покладені нами в основу концептуального підходу до розробки методики професійно-психологічного відбору кандидатів на посади суддів.

Професійна діяльність дозволяє особі розкрити свої таланти, вміння, і навички, сприяє формуванню цілісної особистості, залученню людини до загальнолюдських культурних цінностей.

Діяльність судді у свій час детально досліджувалася Н. В. Радутною. Зокрема, вона розрізняла п'ять видів професійної діяльності судді, а саме: проєктивна, пізнавальна, ідеологічна, комунікативна та організаційна. Хоча в умовах сьогодення не доцільно говорити про ідеологічну функцію суду, так як ст. 15 Конституції України передбачає ідеологічну різноманітність суспільного життя. Водночас, В.Л.Васильєв, визначав наступні аспекти діяльності за кожною юридичною спеціальністю: соціальний, пошуковий, реконструктивний, комунікативний, організаційний. А.В.Дулов виділяв в структурі судової діяльності пізнавальний, конструктивний, комунікативний, виховний, організаторський і підтверджуючі аспекти.

З урахуванням всіх згаданих вище методичних особливостей та наукових підходів, з метою розробки методики професійно-психологічного відбору кандидатів на посади судді, нами був проведений власний аналіз професійної діяльності суддів. Для цього використовувався аналіз законодавства, що визначає діяльність судді, спостереження, анкетування, опитування й бесіди із суддями. Аналіз особливостей професійної діяльності судді суду загальної юрисдикції виконаний на прикладі цивільного судочинства. Отже, далі розглянемо отримані нами в рамках даного дослідження найбільш значущі наукові положення та результати.

Проведений аналіз дозволяє стверджувати, що професійна діяльність судді загальної юрисдикції орієнтована на розв'язання різних за рівнем складності завдань. У ході судового засідання здійснюється арбітраж між процесуальними супротивниками. Під арбітражем розуміється оцінка доводів обвинувачення й захисту, позивачів і відповідачів. Результатом діяльності судді стає ухвалення рішення в справі. Суд як орган однієї з галузей державної влади (судової влади), застосовує закон в умовах гласності, відкритості й доступності для населення. Головним завданням суду є здійснення правосуддя – розгляд цивільних, кримінальних, адміністративних й інших справ і

ухвалення рішення відповідно до Закону. Своєю професійною діяльністю суд частково забезпечує умови для підвищення рівня правосвідомості громадян, виховання в душі законослухняної поведінки всіх осіб, які опинилися в орбіті діяльності суду, або інформованих про цю діяльність.

Професійна діяльність суддів загальної юрисдикції відбувається у місцевих судах; апеляційних судах; вищих спеціалізованих судах та Верховному Суді України. Вона спрямована на розгляд справ і ухвалення відповідних судових рішень, відповідно до чинного законодавства. Діяльність судді носить евристичний характер і не піддається чіткій алгоритмізації. Основними напрямками професійної діяльності судді є робота з конкретними справами й різні види комунікацій.

Діяльність судді пов'язана з великою кількістю міжособистісних контактів, серед яких взаємодія з учасниками судового процесу. У цивільному і кримінальному судочинстві ними виступають: позивачі й відповідачі, підсудні й потерпілі, адвокати, прокурори (у випадках, передбачених законом), свідки, експерти, фахівці, представники громадськості та ЗМІ.

Організація судової діяльності також неможлива без взаємодії з апаратом суду, представниками якого є: секретарі судового засідання, помічники суддів, працівники канцелярій, архіву, адміністратор та інші.

Так, з працівниками апарата суду судді необхідно підтримувати такий рівень взаємодії, де його авторитет буде незаперечний, а розпорядження будуть виконуватися неухильно і вчасно. Для цього, як відомо, необхідно мати досить розвинені організаторські здатності й підтримувати високий рівень організаційної культури.

У процесі взаємодії зі сторонами, яка здійснюється під час розгляду справи по суті відповідно до процесуального законодавства, суддя роз'яснює права сторонам, припиняє будь-які прояви неповаги до суду та один до одного, не допускає конфліктів, що ускладнюють розгляд справи. Суддя відповідно до процесуального законодавства, веде судові засідання. Під час засідання суддя зобов'язаний проявляти неупередженість, тобто не проявляти симпатії ні одній зі сторін процесу.

У ситуаціях, що перешкоджають роботі суду, він може залучати учасників процесу до адміністративної відповідальності, реалізуючи не опосередковано виховну функцію.

Другою складовою професійної діяльності судді є робота з матеріалами справ, що знаходяться у провадженні. Тут необхідні добре розвинені аналітичні вміння, здатність ухвалювати правильне рішення при невеликих інформації та в умовах дефіциту часу.

Форми цієї роботи можуть бути різними, вони, як правило, орієнтовані на комплексний аналіз документів, планування наступних етапів розгляду конкретної справи аж до винесення обґрунтованого рішення.

Діяльність судді у цивільному судочинстві включає наступні основні етапи – досудову підготовку, судовий розгляд (засідання), судові рішення.

Етап досудової підготовки необхідний для підготовки справи до судового розгляду. Він включає вивчення матеріалів справи, з перевіркою відповідності необхідних документів. Після прийняття справи до провадження суддя ухвалює рішення про підготовку справи до судового розгляду і вказує дії, які слід вчинити сторонам і строки здійснення цих дій для забезпечення правильного й своєчасного розгляду й вирішення справи. На цьому етапі суддя реалізує такі професійно важливі якості, як організаторські, комунікативні, інтелектуальні, емоційно-вольові. У цей, на нашу думку, висуваються підвищені вимоги до аналітичних умінь і комунікативних навичок судді, а також до таких психологічних професійно важливих якостей, як концентрація уваги, незалежність, самостійність суджень, доброзичливість, чуйність.

Висновки. Визначено, що професійно-психологічний відбір кандидатів на посаду судді включає психологічний та психофізіологічний відбори. В основі психологічного відбору лежить оцінювання індивідуально-психічних особливостей кандидата на посаду судді з метою встановлення ступеня їх відповідності вимогам і специфіці суддівської діяльності.

Обґрунтовано думку, що включення стажування у процес спеціальної підготовки кандидатів на посаду судді потребує продовження строків підготовки з 6 місяців до 12 місяців, з внесенням відповідних змін до пункту 3 ст. 69 Закону України «Про судоустрій і статус суддів» в такій редакції: «3. Спеціальна підготовка проводиться протягом дванадцяти місяців за рахунок коштів Державного бюджету України».

В результаті проведення експертної оцінки професійно важливих психологічних якостей суддів нами сформований «Єдиний перелік професійно важливих психологічних якостей судді»

Список використаної літератури

1. Барко В.І. *Професійний відбір кадрів до органів внутрішніх справ (психологічний аспект): монографія* / Барко В. І. – К.: Ніка-Центр, 2002. – 296 с.
2. Милерян Е.А. *Психологія формування общетрудовых политехнических уменій.* – М.: Педагогика, 1973. – 299 с.
3. Крайнюк В.М. *Теорія і практика професійного відбору* / М.С. Корольчук, В.М. Крайнюк. – К. : Ніка-Центр, 2006. – 536 с.
4. Корольчук М.С. *Соціально-психологічне забезпечення діяльності в звичайних та екстремальних умовах : Навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл.* / М.С. Корольчук, В.М. Крайнюк. – К. : Ніка-Центр, 2006. – 580с.
5. Кривуша В.І. *Кадрова, виховна, соціальна та психопрофілактична робота в ОВС : інформаційний збірник* / Кривуша В.І., Кушнірова Т.В., Пампура І.І. – К. : КІВС, 2002. – 230 с. т

6. Морозова Т. Р. Психологічна експрес-діагностика працівників підрозділів спеціального призначення МВС України : метод. рек. / Морозова Т. Р. – К. : НДІ НАВСУ, 2002. – 174 с.
7. Небылицин В.Д. Психофизиологические исследования индивидуальных различий. – М. : Наука, 1976. – 336 с.
8. Марищук В.Л. Психологические основы формирования профессионально значимых качеств: дис. докт. психол. наук. – Л., 1982. – 418 с.
9. Манукян П. М., Пряжников Н. С., Пряжникова Е. Ю. Психология труда и человеческого достоинства. – М. Академия, 2003. – 477 с.
10. Макаренко Н.В. Теоретические основы и методики профессионального психологического отбора военных специалистов / Н.В.Макаренко. – К. : Сент-Жак, 1996. – 180 с.
11. Психологист и педагогика. Военная психология:[учебник для вузов] / под ред. А.Г.Маклакова. – СПб. : Питер, 2005. – 464 с.
12. Самоукина Н.В. Психология и педагогика профессиональной деятельности: учебник / Н.В.Самоукина. – М.: Наука, 1999. – 351 с.
13. Татенко В.А. Психологические стратегии и технологии актуализации субъективного потенциала человека // Психология на перетині тисячоліть: Зб. наук. праць учасників П'ятих Костюківських читань: У 3 т. – К.: Гнозис, 1998. – Т. 3. – 548 с.

УДК 342.98:35.082.3:342.98

Р.Я. Заяць

к. ю. н., доцент кафедри
Львівського університету бізнесу та права

ПОНЯТТЯ ТА СПІВВІДНОШЕННЯ НЕОСУДНОСТІ З ІНШИМИ ПОНЯТТЯМИ

В статті досліджується поняття та співвідношення неосудності з іншими поняттями. Визначення правопорушника особою, яка володіла свідомістю та волею, була суб'єктом охоронюваних законом суспільних відносин.

Ключові слова: неосудність, правопорушник, закон, суспільні відносини, психічні розлади, майновий стан, правові норми, небезпечні діяння, злочин.

В статье исследуется понятие и соотношение невменяемости с другими понятиями. Определение правонарушителя лицом, обладала сознанием и волей, была субъектом охраняемых законом общественных отношений.

Ключевые слова: невменяемость, правонарушитель, закон, общественные отношения, психические расстройства, имущественное положение, правовые нормы, опасные деяния, преступление.

This paper examines the concept and value of insanity with other concepts. Determination of the offender by the person who had the will and consciousness, has been the subject of legally protected public relations.

Key words: insanity, offender, law, public relations, mental illness, property, legal, dangerous acts, a crime.

Постановка задачі. Оцінку діям психічнохворих давали з давніх часів. До ранніх етапів розвитку людства відноситься уявлення про психічні розлади як наслідок вселення в людину сторонніх духів, що можуть бути добрими і злими. Відповідно й дії таких людей оцінювались як одержимість нечистою силою або як особлива ласка бога. Короточасні психічні розлади нерідко розцінювались як удавання, прикидання, а окремі хворобливі розлади психіки, які супроводжувались розладами потягів – як розпуста і порочність. В той же час божевільними інколи називали цілком здорових людей, чия поведінка була незвичною або незрозумілою. Наприклад, Демокріта вважали божевільним тому, що він опепапував тварин, вивчаючи внутрішню будову живого організму.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Перші вказівки щодо суб'єктивних ознак правопорушення зустрічаються ще в часи Київської Русі, окремі норми тогочасного права диференціювали суб'єктів правопорушень в залежності від майнового стану. В епоху Руської Правди, яка охоплює час із початку XI до кінця XIII століття, можна знайти явні ознаки осудності, пов'язані з оцінкою особи правопорушника. Наприклад, у ст. 6 Руської Правди, її довільної редакції, яка поряд зі звільненням особи від відповідальності за вчинене правопорушення у стані душевної хвороби передбачала можливість пом'якшити відповідальність залежно від стану людини, яка вчинила злочин. Крім того правопорушником визнавалась особа, яка володіла свідомістю та волею, була суб'єктом охоронюваних законом суспільних відносин.